

# Støvletter og trekantede hatte. Rekonstruktion af uniformer på Tøjhusmuseet.

Af museumsinspektør Karsten Skjold Petersen, ph.d.

Uniformssamlingen på Tøjhusmuseet er en af de største tekstilsamlinger i Danmark, og samtidig en af de største uniformssamlinger i Europa. I alt omfatter den 20-25.000 genstande. Samlingen indeholder imidlertid kun ganske få genstande fra tiden før 1842, og ingen af disse genstande hører sammen. Ved udstillinger og andre formidlingsaktiviteter har museet derfor ikke haft mulighed for at vise, hvordan en dansk soldat så ud i tiden før 1842. Når man har en ambition om at være dansk forsvars museum, er dette selvsagt utilfredsstillende.

Til særudstillingen "*Vaagen Mand er Ond at vække*" om Svenskekrigene, der åbnede i oktober 2000, udførte museet rekonstruktion af tre uniformer: En musketer fra Skånske Krig 1675-79, samt en musketer og en rytter fra Store Nordiske Krig 1709-20. Resultaterne var særdeles positive, og ønsket om at fortsætte arbejdet stort. Penge til at fortsætte projektet, kunne museet imidlertid ikke finde i budgettet.

Som følge af en yderst gavmild donation fra Manufakturhandlerforeningen i Københavns almene Fond i foråret 2002, blev der iværksat et nyt projekt der, i løbet af ét år, skulle resultere i rekonstruktionen af otte uniformer. Dette arbejde er nu næsten afsluttet, og resultatet kan derfor præsenteres.

## Rekonstruktion af fortiden.

Siden den engelske arkæolog Evans' hårdhændede rekonstruktioner på Knossos har der i fagkredse floreret en skepsis overfor rekonstruktioner, selvom holdningerne svinger fra land til land og over tid. Man må imidlertid skelne mellem at rekonstruere udelukkende på baggrund af nye materialer og rekonstruktion med udgangspunkt i bevarede originale materialer, f.eks. ruiner. Hvor det sidste næsten uundgåeligt indebærer en uoprettelig forandring af et kulturliv, er det første anderledes harmløst.

På Tøjhusmuseet har dette uniformsprojekt da også givet anledning til diskussioner omkring det fagligt forsvarlige i at rekonstruere. Et ofte fremført argument imod rekonstruktion har været, at museers berettigelse er at samle på og udstille originale genstande. Men hvad nu hvis man ønsker at fortælle en historie og ikke har originale genstande? Brugen af modeller accepteres for eksempel i vidt omfang, selvom disse i sagens natur er rene rekonstruktioner. Tøjhusmuseet har eksempelvis fået bygget en rekonstruktion af Christian 4.'s tøjhuskompleks, som det formodes at have set ud ved færdiggørelsen i begyndelsen af 1600-tallet.

Da der som nævnt ikke er bevaret hele uniformer fra den pågældende periode, stod Tøjhusmuseet overfor det simple valg enten kun at formidle samtidige afbildninger, eller at forsøge sig med rekonstruktioner, som har langt større anvendelsesmuligheder og fortællekraft i en udstilling.

Ved eksperimentel arkæologi har man i efterhånden mange år søgt at erhverve sig viden om fortidens bygninger, værktøj, våben, madlavning, skibe m.m. Ved at rekonstruere en arbejdsproces eller en fysisk genstand har man opnået en erfaring og viden, som aldrig

kunne være tilvejebragt alene gennem teoretiske overvejelser. Dette gælder også ved rekonstruktion af uniformer, der giver enestående viden om pasform, materialer, farver o.s.v.

### **Projektet og kilderne.**

Uniformsprojektet indebar som nævnt rekonstruktion af otte uniformer på et år. Med udgangspunkt i nyligt erhvervede forskningsresultater, om den danske hærs uniformer i perioden 1774-1803<sup>1</sup>, blev følgende uniformer valgt:

1774 menig husar  
1774 husarofficer  
1774 musketer af Oldenborgske geworbne Infanteriregiment  
1774 grenader af Dronningens Livregiment  
1774 officer af Lollandske Infanteriregiment  
1789 musketer af Danske Livregiment  
1789 grenader af Kronprinsens Regiment  
1789 officer af Kronprinsens Regiment

Valget af de to husaruniformer skete bl.a. fordi Roskilde Museum i perioden 13. juni til 28. oktober 2003 viser en særudstilling, om dengang byen havde husargarnison. Et emne undertegnede har været dybt involveret i.<sup>2</sup>

Den historiske dokumentation bag rekonstruktionerne, kilderne, bestod i kongeligt approberede tegninger og prøver på klæde, officersportrætter, munderingsreglementer og andre uniformsbestemmelser samt bevarede uniformseffekter på Tøjhusmuseet og i udlandet. Antallet af originale genstande fra perioden, som er bevaret i Tøjhusmuseets samling, kan tælles på én hånd. Det drejer sig om en uniformskjole model 1789 for menige af 1. Jyske Infanteriregiment, en grenaderhue model 1763 og en ringkrave for officerer model 1766. Alle våbnene er derimod bevaret.

I udlandet findes der bevaret mange uniformsgenstande fra perioden. Projektet indebar derfor studiebesøg på Armémuseet i Stockholm og Deutsches Historisches Museum i Berlin, der begge har store samlinger af originale genstande. I Berlin findes primært preussiske uniformer, hvilket er nok så interessant i en dansk sammenhæng, idet Danmark i store dele af 1700-tallet efterlignede Preussen, når det gjaldt militære anliggender, herunder uniformer. Studiet af disse uniformer gav os ny og uundværlig viden om snit, materialernes struktur og sytekniske detaljer.

De forskellige kilder bragte oplysninger om forskellige forhold. Munderingsreglementerne fortalte hvilke dele uniformen bestod af, samt omfanget og typen af materialer. Tegningerne afslørede farver og diverse detaljer. Materialeprøver og bevarede originaler viste tekstilernes struktur. De bevarede uniformsgenstande kunne endvidere give information om snit.

### **Arbejdet.**

Arbejdet omfattede indledningsvis et studie af skriftlige og billedmæssige kilder. Dernæst blev bevarede originale genstande her på museet og i udlandet undersøgt. Den næste del af arbejdet bestod i at finde de relevante leverandører af materialer, samt håndværkere der kunne assistere ved fremstillingen af forskellige dele. Denne del tog uforholdsmæssigt lang tid. En af årsagerne hertil var, at mange af leverandørerne ikke driver deres virksomhed som primær næringsvej. Deres priser er derfor ofte ganske ublu, og da de ikke lever af dette arbejde, men nærmest driver forretningen som en hobby, var de ikke særligt villige til at

diskutere priser. Som kunde var man ilde stedt. Valget var ofte reduceret til enten at betale, eller at finde en anden leverandør, hvilke ofte var meget svært og under alle omstændigheder meget tidsrøvende. Mange varer lagerføres ikke, men skal først produceres, hvilket også forsinker processen. At mange producenter forlangte forskud var også en kilde til irritation, især da det ikke var nogen garanti for hurtig leverance. Tværtimod blev leveringstider næsten altid overskredet, undertiden voldsomt. Markedet må som sådan karakteriseres som meget uprofessionelt, hvilket gav anledning til mange frustrationer.

Efter denne lille svada, vil vi i det følgende gennemgå arbejdet med de forskellige genstandstyper. Generelt skal bemærkes, at der i den omhandlede periode var meget store standsforskelle. En af de måder hvorpå disse gav sig udtryk, var i kvaliteten af beklædningen. Inden for hæren var der meget store kvalitetsforskelle på officerernes og mandskabets uniformer. Eksempelvis var uldklædet på officerernes uniform altid tæt vævet og kraftigt valket, hvorved det dannede en tæt og fin luv. Klædet på mandskabets uniform var anderledes groft og kun valket let, hvorved man tydeligt kunne se vævningen gennem luven. Tilsvarende var officerernes skjorter af fint linned, medens mandskabets var af groft hørlærred. Selv hvis en officer ikke bar sine officerskendetegn (sabelkvast, ringkrave og skærf), var man ikke i tvivl om hans sociale og militære rang, når man stod overfor ham.

### Hovedbeklædning

De to husarhuer er dels baseret på de kongelige approbationstegninger, dels på de ældste bevarede husarhuer, som stammer fra Englandskrigene. Huerne er af sort filt og er fremstillet med udgangspunkt i en såkaldt cornet, en grundform eller halvfabrikata, som man kan arbejde videre med, ved at gøre filten våd. Kvasterne på huerne er specialfremstillet på en possementfabrik.

De trekantede hatte fra 1774 har som kildeforlæg bevarede hatte i udlandet, samt danske munderingsreglementer og tegninger. De er ligeledes fremstillet med udgangspunkt i en grundform, en såkaldt kappeline. Kantbåndene var for mandskabet af uld eller hør, medens officererne havde sølv eller guldtrusser alt efter knapfarven. Hattene var på venstre side smykket med en sort sløjfekokarde.

Den spidse grenaderhue til 1774-uniformen er en kopi af en bevaret hue i Tøjhusmuseets samlinger. Skiltene for og bag er elektrogalaniske kopier af kobber med et tyndt lag messing. Skiltene er lakeret med tynd gennemsigtig lak, for at undgå at de løber an. Den nederste del af huen er af læder, mens den skrå puld er af klæde, med hvide uldtrusser. De elektrogalaniske kopier blev udført af Nationalmuseets Bevaringsafdeling.

Infanteristerne fra 1789 er rekonstrueret på grundlag af approbationstegninger samt munderingsreglementer. Udgangspunktet for såvel musketerens runde hat, officerens trekantede og grenaderens særprægede hat er kappeliner. Skiltet på 1789-grenaderhuen er rekonstrueret på grundlag af forskellige samtidige afbildninger af hatten. Grenene er dog altid gengivet meget utydeligt, og som forlæg er derfor anvendt de laurbærgrene, som pryder hjørnerne på samtidige grenaderfaner. Skiltet blev skåret ud i gips, som der blev taget en silikoneafstøbning af. Herpå blev metallet siden udfældet elektrogalanisk.

Pompon, raupekant og fjer på alle menighatte er udført i uldtråd, der er ryabundet på hørbund. Officershatten fra 1789 er derimod bundet af rigtige hvide hanefjer.

### Halsbind

Halsbindene er kopier af bevarede engelske halsbind og indkøbt i USA. De er fremstillet af lærred ivævet hestehår. Lukketøjet, den såkaldte halslås, er af gult metal. Om låsen er mægen til de danske er tvivlsomt, men selve halsbindene var ifølge munderingsreglementerne af lærred med hestehår.

### Kjoler

Kjolerne fra 1774 er m.h.t. til snit baseret på bevarede preussiske kjoler. Materialer, farver og konkrete detaljer, såsom knapperes antal og placering, er baseret på kongeligt approberede tegninger og munderingsreglementer.

Menigkjolen, eller trøjen, fra 1789 er for så vidt en kopi af Tøjhusmuseets ældste bevarede uniformskjole. Farverne for det pågældende regiment kendes fra adskillige andre kilder. Knapperne til alle kjolerne er den let hvælvede facon af hhv. tin eller messing. Formen kendes imidlertid ikke med sikkerhed. På den originale kjole fra 1789 er knapperne flade, men på mange samtidige officersportrætter, der har fotografisk kvalitet, kan man tydeligt se, at knapperne er hvælvede. Bestemmelser om knapperes form i perioden kendes ikke.

Kjolerne er, ligesom camisoller og knæbukser, fremstillet af uldklæde. Klædet var oprindeligt vævet af håndspundet tråd, hvilket gav en særegen struktur. Det er i dag kun muligt at købe klæde vævet af maskinspundet tråd, hvilket nok kan gå til det finere officersklæde, men det bliver for pænt til de meniges uniformer. Valget faldt på en klæde fra Sverige, som vi købte i råvæv, og derpå selv valkede og indfarvede.

### Dolmaner og pelse

Husarers blå trøje kaldes dolman, medens den pelskantede røde trøje blot benævnes *pels*. Begge dele er rekonstrueret på baggrund af kongelige approbationstegninger og samtidigt munderingsreglement. Derudover er en række bevarede preussiske dolmaner og pelse anvendt som forlæg. Knapperne voldte lidt kvaler, da der var uoverensstemmelse mellem tegninger og munderingsreglement. Ifølge tegningerne var alle knapperne runde, ifølge reglementet var de midterste knapper aflange. Vi valgte at følge tegningerne af bekvemlighedsgrunde, da Gardehusarregimentet kunne levere runde knapper. Pelsene er kantet og foeret med sort kalgan, dvs. pels fra nyfødte lam. Hvor den meniges pels er af kraprødt klæde, er officerens pels af karmoisinrødt klæde - en forskel som endnu eksisterer ved regimentet.

### Camisol

Med til infanteriets uniform hørte en langærmet trøje eller vest, en såkaldt camisol. Camisoller var af klæde med bajfoer, og de blev båret under kjolen. Materialeforbruget kendes fra munderingsreglementerne. Ingen camisoller har overlevet på de besøgte museer i vore nabolande, men i Berlin havde man sådanne indtil 2. Verdenskrigs afslutning, hvor de forsvandt. Til alt held blev de imidlertid tegnet af længe inden, og disse tegninger stemmer fint overens med det, man kan se af camisollerne på samtidige danske tegninger.

### Skjorter

Alle skjorter blev syet af hørlærred i.h.t. reglementerne. Snitmønstre stammer fra bevarede skjorter i Sverige, Tyskland og England. Kalvekrøs og ærmeflæser dokumenteres af samtidige tegninger. Knapperne er simple små hornknapper.

### Benklæder

Hvor husarerne havde tætsiddende ridebukser af gult skind, da havde infanteriet knæbukser af hvidt klæde, delvist foeret med ufarvet lærred. Ud fra samtidige tegninger kan det fastslås, at officererne havde gylplukning, medens mandskabet havde smækklukning fortil. Buksernes snit er baseret på bevarede benklæder i udlandet.

Uden på ridebukserne bar husarer i denne periode en slags overtræksbukser af klæde, de såkaldte esqvavarer, der kun nåede til midt på låret. Fra samtidige tegninger ved vi, at de blev holdt oppe af en slags strømpeholdere. Husarofficererne havde derimod hele overtræksbukser af karmoisinrødt klæde.

### Støvletter

Støvletterne er af sort lærred og forlægget hertil er bevarede preussiske støvletter i Berlin, suppleret med danske tegninger og munderingsreglementer. Knapperne er af sort læder. Støvletter af lærred blev erstattet af mere bekvemme støvletter af klæde i 1776.

### Fodtøj

De fire menige infanteristers sko er kopier af bevarede preussiske sko fra 1780'erne. De lange officersstøvler er ligeledes kopier af forskellige bevarede støvler. Officerer var i denne periode selvbeklædere, og der var derfor ofte variationer i deres uniformering. Husarstøvlerne er fremstillet på grundlag af de approberede tegninger samt kundskab om rytterstøvler i slutningen af 1700-tallet. Alt fodtøjet er fremstillet af en skomager i Østrig, medens spænderne er kopier af originale engelske spænder indkøbt i USA.

### Våben og udrustning

For at give et troværdigt indtryk, måtte lædertøjet være belastet af blankvåbnenes vægt. Tøjhusmuseet havde så mange dubletter af infanterisabel model 1753, at begge de to grenaderer og musketeren fra 1774 kunne udrustes med originale sabler. Skederne blev derimod syet af en indenlandsk producent. Blankvåben til den menige husar og de to infanteriofficerer blev bestilt hos en våbensmed i Tjekkiet, som udførte arbejdet på baggrund af fotografier af originaler i samlingen, samt omridstegninger af klingerne. Denne våbensmed leverede våbnene komplet med skeder. Til de to musketerer blev der i England bestilt to flintelåsmusketter af typen Brown Bess. Disse ligner overordentlig meget de samtidige danske musketter. Med musketterne fulgte døllebajonetter og sorte læderskeder. Disse måtte imidlertid syes om herhjemme, så de fremstod i lysebrunt læder. Af økonomiske hensyn valgte vi ikke at udstyre husarofficeren med sabel.

Til soldaternes udrustning hørte livremme med sværdtasker og patrontasker med bandolerer. Husarerne havde desuden karabinbandoler, snoreskærf og sabeltasker. Infanteriofficererne havde skærf, sabelkvaste og ringkrave.

Patrontaskerne er udført af sort kernelæder på baggrund af samtidige tegninger og bevarede preussiske tasker. Remtøjet er lavet af simsgarvet hvidt læder. Lædertypen fremgår af reglementerne, medens tilskæring og farve fremgår af samtidige tegninger.

Husarernes snoreskærf skulle have været baseret på bevarede skærf i Tyskland samt yngre danske skærf. Disse er fremstillet af snoede uldsnore, der med mellemrum samles med såkaldte skydere af posementmagerarbejde. Ifølge forskellige oplysninger fra 1700-tallet kunne husarskærf nå mellem to og fire gange rundt om livet. Netop fremstillingen af skyderne viste sig imidlertid at være for kostbar, og skærfene måtte derfor desværre opgives til sidst i projektforløbet.

Husarernes sabeltasker er baseret på samtidige approbationstegninger og munderingsreglementet. Dette afslører dog kun noget om taskens lågklap og ophængning. Bagsiden er rekonstrueret på grundlag af yngre originale tasker, og syet i brunt kalvelæder.

1774-officerens skærf er udført af tekstilhåndværkere på Lejre Forsøgscenter. Det er vævet i den såkaldte sprangteknik af naturfarvet silkegarn, og det har kostet en mindre formue. Forlæggene for arbejdet er samtidige officersportrætter og bevarede preussiske skærf.

Ringkraven model 1766 blev indtil 1784 båret af alle officerer ved infanteriet. Tøjhusmuseet har en original ringkrave, som blev elektrogalvanisk kopieret på Nationalmuseets Bevaringsafdelings metalsektion. Ringkraven er kun forsynet med et få molekyle tykt lag messing og kan derfor ikke tåle pudsning. Tilsvarende er rigsvåbenet fortil forsynet med et tyndt lag sølv. For at undgå at ringkraven løber an, er den lakeret med tynd gennemsigtig lak.

### **Afrunding.**

Tøjhusmuseet drøm er på sigt at skabe en repræsentativ samling af den danske hærs uniformer indtil 1842. At skabe en dækkende samling ville være ganske uoverskueligt. Det ville således indebære uniformer for alle grader fra alle korps og regimenter, i alt næsten tusind forskellige uniformer.

I første omgang er ønsket at skabe en repræsentativ samling af linieinfanteriets uniformer, hvormed man kan vise den generelle udvikling i uniformerne. Denne del vil omfatte rekonstruktion af omkring 20 uniformer. Udover linieinfanteriet omfattede infanteriet dog også Livgarden til Fods, Landeværnet, jægerkorps og lette infanteribatailloner.

Frembringelse af uniformer for hærens øvrige våbenarter vil naturligvis også være ønskeligt, men her må hensynet til konkrete udstillingsprojekter også spille ind. De øvrige våbenarter omfattede artilleriet, kavaleriet (hestgardere, rytteri, dragoner, husarer, lansenerer og bosniakker/ulaner) og Ingeniørkorpset. Dertil kom hærens ledelse der omfattede generaler, Generalstaben, generalkvartermestre, land- og krigskommissærer m.v. Alt i alt et omfangsrigt projekt, som det er håbet at fortsætte.

---

<sup>1</sup> Karsten Skjold Petersen: Uniformer og udrustning i den danske hær 1774-1803, infanteriet. Chakoten 2002 nr. 2, s. 32-41, og nr. 3, s. 72-80. Tilsvarende artikler om artilleriet, kavaleriet, Ingeniørkorpset, hærens ledelse og Landkadetkompagniet har ligget klar et par år, men er endnu upublicerede.

<sup>2</sup> Karsten Skjold Petersen: *Husarer i Roskilde. En garnison og dens by 1778-1842*. Roskilde Museums Forlag 2003.